

УДК 37.017

Н. С. ЛЕВЧИК

ЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМИ ОСВІТНЬОЇ ПІДГОТОВКИ МОЛОДІ ДО БАТЬКІВСТВА У США ТА ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

Представлено еволюцію ставлення суспільства й держави до батьківства та становлення системи освітньої підготовки молоді до батьківства в історіографії британського та американського суспільств. Охарактеризовано та виокремлено основні етапи становлення батьківства в обох країнах залежно від особливостей етнічних, гендерних і соціокультурних факторів. Крос-культурне дослідження стилів виховання і методів батьківського піклування у Великій Британії та США дало змогу визначити специфіку сучасної підготовки молоді до виконання батьківських обов'язків.

Ключові слова: батьківство, батьківський обов'язок, дитинство, модель батьківсько-дитячих відносин, крос-культурний аналіз, історіографія.

Н. С. ЛЕВЧИК

ЭВОЛЮЦИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ МОЛОДЁЖИ К РОДИТЕЛЬСТВУ В США И ВЕЛИКОБРИТАНИИ

Представлено еволюцію отношения общества и государства к родительству и становление системы образовательной подготовки молодёжи к родительству в историографии британского и американского обществ. Охарактеризовано и выделено основные этапы становления родительства в обоих государствах в зависимости от особенностей этнических, гендерных и социокультурных факторов. Кросс-культурное исследование стилей воспитания и методов родительской заботы в США и Великобритании дало возможность определить специфику современной подготовки молодёжи к выполнению родительских обязанностей.

Ключевые слова: родительство, родительская обязанность, детство, модель родительско-детских отношений, кросс-культурный анализ, историография.

N. S. LEVCHYK

THE EVOLUTION OF THE SYSTEM OF YOUNG PEOPLE'S EDUCATIONAL PREPARATION FOR PARENTHOOD IN THE USA AND GREAT BRITAIN

The article deals with the evolution attitude of society and community to parenthood and development the system of young people's educational preparation for parenthood in historiography of English and American societies. The author describes and distinguishes the main stages of formation parenthood in both countries depending on peculiarities of ethnic, gender and sociocultural factors. The cross-cultural study of styles and methods of parental care in the USA and Great Britain gives an opportunity to define peculiarity of contemporary preparing young people for parental duties.

Keywords: parenthood, parental duty, childhood, model of parent-child relation, cross-cultural analysis, historiography.

На сучасному етапі значна увага науковців у більшості країн приділяється проблемам підготовки молоді до відповідального батьківства та материнства, їх готовності виконувати свої батьківські обов'язки та ролі. Це пов'язано насамперед із світовою економічною кризою, низькою якістю життя та бідністю більшості населення, погіршенням репродуктивного здоров'я молоді, змінами в гендерній культурі, зниженням потреби в дітях, зростанням розлучених і неповних сімей, ранніх вагітностей, девіантного материнства та кризою батьківства загалом. Здійснення підготовки молоді до виконання батьківських обов'язків у школі допоможе уникнути численних проблем, що призводять до недостатнього догляду та насильства над дітьми.

Метою дослідження є порівняльний аналіз становлення явища батьківства в історіографії США та Великої Британії, виявлення спільного та відмінного в методології

полідисциплінарного вивчення цієї проблеми з метою вдосконалення практики навчання і виховання дітей.

Проблему підготовки молоді до виконання батьківських обов'язків необхідно розглядати в контексті становлення батьківства як багатогранного та складного явища, що розвивалося упродовж тривалого історико-культурного та економічного розвитку обох країн, і передбачає хронологічний екскурс в історію розвитку британської та американської родин. Історичне бачення становлення батьківських функцій та обов'язків дає можливість найбільш повно прослідкувати їх зміни та виявити особливості впровадження у освітню систему в обох державах. Порівняльний аналіз явища батьківства та становлення системи підготовки до батьківства в історіографії США і Великої Британії дасть змогу виявити спільне та відмінне у дослідженні окресленої проблеми, розкрити її зміст, структуру та особливості.

Відомо, що об'єктивний погляд на будь-яке питання можливий лише за умови історичного аналізу розвитку проблеми загалом. З огляду на це вважаємо за необхідне розглянути ставлення суспільства до батьківства та системи підготовки до нього в історичній ретроспективі.

В історії педагогіки та соціології сьогодні ведуться дискусії серед зарубіжних учених щодо різних науково-методологічних підходів до виконання батьківських ролей. Звернення до етнокультурологічних досліджень з історії дитинства (Ф. Аріес [4], Б. Маліновські [1], М. Мід [2], Л. де Моз [9] та ін.) свідчить, що батьківська любов є продуктом тривалого і суперечливого історичного розвитку, впродовж якого змінювалося і ставлення до дітей. Зазначимо, що дитинство та батьківство розглядаються у соціально-політичному контексті поряд: категорія «дитина» існує стосовно категорії «дорослий». Як справедливо зауважує британська дослідниця Л. Поллок, «неможливо провести просту трансляцію від зображення дітей (як в мистецтві, так і в літературі) до практик виховання дітей чи від газетних статей – до того, що відчувають батьки до дітей і що дійсно роблять для них» [16, с. 134]. Поряд із цим поради щодо догляду за дітьми є тим важливим ресурсом, з якого випливає значущість і актуальність батьківських виховних стратегій та практик для сьогодення.

Становлення батьківства як соціально-педагогічного феномена та відповідної системи підготовки молоді на різних етапах історичного розвитку США і Великої Британії вивчали Л. Бремнер [8], М. Гудіч [11], Л. Поллок [16], Л. Стоун [18], А. Харріс [12], Р. Хайнер [13], М. Хойліс [14] та інші вчені. Збір архівних матеріалів і контент-аналіз батьківських щоденників, автобіографій видатних людей XVI–XX ст. засвідчили значні трансформації у батьківсько-дитячих взаєминах. Так, американський психоісторик Л. де Моз головною проблемою виховання вважав ставлення батьків до дітей, а провідною силою історії – психогенні зміни в особистості, що відбуваються внаслідок міжпоколінної взаємодії. Він виокремив шість послідовних періодів трансформаційних змін у ставленні людства до дітей, умовними межами яких є історичні події, що суттєво вплинули на статус батьків і дітей, закладаючи таким чином основи підготовки молодого покоління до майбутнього батьківства [19, с. 245].

Беручи за основу цей поділ, логічно вибудований й цілком прийнятний, розглянемо визначені періоди з погляду суспільної еволюції батьківсько-дитячої взаємодії з певною деталізацією та уточненнями під умовною назвою «культурно-історичних епох батьківства» (табл. 1).

Упродовж століть виконання традиційних ролей батьками та їхнє ставлення до дітей зазнавало значних змін. Так, британські вчені Дж. Ньюсан та Е. Ньюсан зазначають, що до XVIII ст. у батьківському вихованні переважали суворі моральні правила та установки [15, с. 176]. Період із середини XVIII ст. до кінця XIX ст. вчені називають періодом «релігійної» моралі, за якого основна увага приділялася підготовці дітей до смерті, що було спричинено значним у той час зростанням дитячої смертності. Найкращим виконанням батьківських обов'язків вважалося прагнення батьків забезпечити дитині краще життя в потойбічному світі. Тогочасне пуританське населення вірило у «святість» батьківського обов'язку.

Поряд із цим у XVIII ст. пріоритетним стає громадянське виховання дітей. Щоправда, батьки того часу не мали належних знань, умінь і навичок стосовно правильного виконання своїх обов'язків, відчували брак інформації та ін. Лише з XIX ст. просвітницька діяльність шкільної освіти стала вважатись важливим об'єктивним чинником, який залежить від розвитку освіти та свідомості населення, і впливає на стабільність сім'ї, батьківсько-дитячі стосунки, якість підготовки молоді до шлюбу та сімейного життя.

У різні історичні періоди існували різні підходи до навчання та виховання синів і доньок. Так, у XVI ст. релігія займала винятково важливе місце у сімейному вихованні британців. Моральне, духовне виховання ґрунтувалося на почуттях любові до Бога, батьківщини, родинного вогнища тощо. Загалом формування духовності британців тісно пов'язували з релігійними традиціями. Можна сказати, що британська родина того часу – це теорія і практика релігійного життя. Водночас дитина повністю залежала від батьківського догляду та захисту, що призвело до розвитку дисциплінуючої та оберігаючої батьківських функцій. Лише згодом першочерговою стає проблема соціалізації дитини – процесу, завдяки якому автономний людський індивід долучається до культури суспільства, світу дорослих та ін. Батьки відігравали керівну роль у процесі соціалізації, вважаючи це своїм основним обов'язком. Із XVIII ст. пріоритетним стає громадянське виховання дітей.

Вирішення проблеми підготовки до батьківства у США перебувало в органічному зв'язку з набуттям освіти дівчатами, переосмисленням їхнього становища і ролі в суспільстві, відповідними зрушеннями в суспільній свідомості та боротьбою жінок за рівні з чоловіками права в усіх сферах життя. Якщо у XVIII ст. жіноча освіта в Англії розглядалася з позиції орнаментальності, то в Америці – з позиції рівності інтелектуальних можливостей жінки і чоловіка. У Великій Британії у батьківському вихованні переважали суворі пуританські моральні правила та установки. Сімейне життя і материнство часто розглядалися британським суспільством як моральне вдосконалення та емоційна зрілість осіб жіночої статі. У вікторіанський та едвардіанський періоди жінки були носіями суто жіночого, а не соціального досвіду, представницями своєї статі (вагітні жінки, дружини, матері-одиначки, домогосподарки).

Таблиця 1

Еволюція ставлення суспільства й держави до батьківства та становлення системи освітньої підготовки молоді до батьківства

Етапи становлення системи підготовки до батьківства та їх хронологічні межі	Характеристика періоду	Суть підготовки
Етап виникнення (XVIII – XIX ст.)	Існування двох моделей дитячої поведінки: вразлива і невивічена дитини, котра потребує захисту, та дитина як джерело хаосу, що потребує контролю і дисципліни. Дитина вважалась «власністю батьків» без всяких прав	Епізодичний характер підготовки виявлявся в авторитарності та суворому контролі дорослих над поведінкою і внутрішнім світом дитини. Переважання домашнього та релігійного виховання. Відкриття доступу до освіти дівчатам та жінкам. Поява терміна «усвідомлений батьківський обов'язок».
Реформуючий (початок XX ст. – 1970 р.)	Зародження інтересу батьків до внутрішнього світу дитини, проголошення її найвищою цінністю.	Радикальні зміни у традиційному розподілі сімейних і батьківських ролей: спрямованість батьків на сім'ю як своєрідний психологічний захист, втеча від соціальної дійсності та зростання впевненості, наполегливості, відповідальності у своїй поведінці, зменшення авторитарності у поводженні з дітьми, відході від традиційних, догматичних приписів, вироблення навичок толерантності і гнучкості в спілкуванні. Викладання курсів з батьківства було епізодичним та стихійним, методика зводилась лише до читання лекцій та роботи з підручником.
Трансформаційний (друга половина XX ст.)	Захист прав дітей, їх готовності до прийняття батьківських цінностей, залучення татів до домашньо-сімейної сфери та виховання дітей.	Перші спроби створення умов для системної підготовки дітей до самостійного життя, відкриття у навчальних закладах курсів із батьківства, фрагментарний та епізодичний характер. Зародження соціальної та державної системи піклування про дітей. Початок громадянського виховання. Міждисциплінарний характер програм.
Модерністичний (кінець XX – початок XXI ст.)	Встановлення емоційної близькості та взаєморозуміння з	Розвиток національної системи підготовки з провідною тенденцією інтегрування в академічні

XXI ст.)	дітьми, увага до індивідуального розвитку. Дитиноцентризм як особистісний підхід до виховання дітей.	шкільні дисципліни, позашкільні установи, розширення соціальної мережі неурядових організацій, медичних центрів, психологічних служб. Правове забезпечення підготовки. Удосконалення вертикальної та горизонтальної структур у системі підготовки їх розширення та диференціація. Компетентнісний підхід-система інтегрування курсів з батьківства у обов'язкові дисципліни та впровадження самостійних елективних курсів.
----------	---	--

На методологічні засади підготовки до батьківства у США суттєвий вплив мала ідеологія республіканського материнства, що утвердилася в американському суспільстві після визвольної війни (1775–1783 рр.) за незалежність від колоніальної Англії та актуалізує потребу виховання майбутніх республіканців. Тому перша половина XIX ст. характеризувалася спробами поліпшити освіту жінок відповідно до існуючих у той час культурних уявлень про політичну місію жінки: виховувати синів – майбутніх громадян республіки та здійснювати вплив на чоловіків згідно з громадянськими цінностями. Із цією метою на початку XIX ст. починають створюватися навчальні заклади для жінок, що стало поворотним моментом у розвитку освіченості американських дівчат та жінок. У кінці XIX ст. започатковується спільне навчання чоловіків і жінок. У 1970-х роках американськими жінками було кинуте виклик чоловічій гегемонії, що призвело до перегляду як змісту навчальних курсів, так і сутності самого знання, зумовило виникнення в університетах США жіночих, а пізніше гендерних студій як напряму дослідження і викладання.

Як зазначає Дж. Брумен, після проголошення незалежності США у 1776 р. батьки почали надавати перевагу американському способу виховання дітей: розвивали більш самостійну та незалежну дитину. З іншого боку, американська модель батьківства XVIII – XIX ст. вимагала швидше чуйних та люблячих батьків, аніж «стриманих» та контролюючих.

У Великій Британії почалася стандартизація навчальних програм із переважанням релігійного виховання та підготовки хлопців з робітничих родин до ремесел, а дівчат – до ролі домогосподарки (з урахуванням традиційних статевих ролей), що призвело до ізоляваності та підконтрольності молодого покоління [7, с. 84].

Першість у створенні чітко структурованих програм з підготовки до батьківства на основі філософії позитивізму та прагматизму Д. Дьюї, відкидання догматичного підходу у навчанні, пріоритету предметоцентризму, спрямованості на дитиноцентризм належить США.

Початки системи підготовки молодого покоління до батьківства у США та Великій Британії були зумовлені історичними, суспільно-політичними та економічними чинниками та здобуттям освіти дівчатами і жінками. Британські вчені (Дж. Ньюсан та Е. Ньюсан) у становленні системи шкільної підготовки на основі культурно-історичного та соціально-економічного розвитку країни визначили такі «епохи батьківства»: 1) філософсько-релігійні та моральні погляди (XVIII – XIX ст.); 2) мораль аскетичного раціоналізму (20 – 30-ті рр. XX ст.); 3) розвиток психоаналізу і дитячої психології та дитиноцентризм (визнання дитини найвищою цінністю) (до 1930-х рр.); 4) реалізація особистісного підходу до навчання і виховання (1970-ті рр. до сьогодні) [15, с. 112].

Погляди філософів та педагогів (Платон, Аристотель, Ф. Аквінський, Дж. Локк та ін.) на права і обов'язки батьків та дітей були покладені в основу започаткування системи освітньої підготовки молодого покоління до батьківства. Варто відзначити суперечливість поглядів філософів-просвітителів на материнство та батьківство. Якщо, наприклад, Ж. Руссо у своїй філософії «повернення до природи» ідеалізував материнство як найбільш принадну і чудову діяльність жінки, на яку б вона могла сподіватися (1762 р.), то через два століття погляди вчених радикально змінилися до знецінювання материнства (Дж. Робертсон) [17, с. 35].

Аналіз теоретичних джерел показав, що лише у XVIII ст. введено у науковий вжиток поняття «усвідомлений батьківський обов'язок». Американські сім'ї того часу (порівняно з британськими) були більш економічно стабільними та демократичними. До виховання дітей обох статей застосовувався статево-диференційований підхід. Виховання та догляд за дітьми вважалися материнським «святим обов'язком» серед представників середнього класу, на відміну від нижчих верств населення (сім'ї афроамериканців та робітників), де жінки нарівні з чоловіками брали участь у забезпеченні родини, а діти виростали більш незалежними і вільними. Це було зумовлено як

розвитком суспільства, його економічним зростанням, так і панівними ідеологічними установками, громадською думкою, системою соціально-політичного устрою.

Подальша індустріалізація суспільств у XIX ст. призвела до переосмислення поглядів учених на суть батьківського виховання та зміст підготовки до батьківства. З посиленням контролю держави за сім'ями як найменшими осередками суспільства відбуваються певні зміни: зменшується батьківський нагляд за кар'єрою чи одруженням уже дорослих дітей, конфліктність у батьківсько-дитячих стосунках, проте зростає батьківський контроль за дитячою поведінкою, а виховання розглядається фундаментальною складовою батьківського обов'язку.

У середині XIX ст. підготовка до батьківства зосереджувалась в основному на навчанні ефективного ведення домашнього господарства. Спочатку створений предмет мав назву «Наука про дім» (Domesticscience), пізніше – «Домашняекономіка». Цей предмет був призначений для молодих дівчат, основним обов'язком яких було ведення домашнього господарства і догляд за дітьми.

У Великій Британії почалася стандартизація навчальних програм із переважанням релігійного виховання та підготовки хлопців з робітничих родин до ремесел, а дівчат до ролі домогосподарки з урахуванням традиційних статевих ролей, що призвело до ізоляції та підконтрольності молодого покоління.

У XIX–XX ст. соціально-економічна ситуація в обох країнах характеризувалася забороною працювати жінкам з вищих верств населення, орієнтацією серед нижчих верств на багатодітність як продуктування майбутніх робітників, дотриманням суворого дисциплінуючого виховання та послабленням контролю із дорослішанням дітей. Стиль виховання визначав батько як домінуюча та авторитарна особа, а мати виконувала емоційно-експресивну та опікувальну функції.

Подальший розвиток індустріалізації в обох країнах спричинив появу нуклеарної сім'ї з традиційним гендерним розподілом праці. Модель «чоловік-годувальник/жінка-домогосподарка» (Т. Парсонс) стала нормативною моделлю гендерних взаємин для західних суспільств [3, с. 37]. Під впливом економічних та соціальних катаклізмів поступово змінюється і зміст гендерної ролі соціальної жінки у публічно-домашній сфері, зростає освіченість жіноцтва, зароджується фемінізм.

Велика депресія та економічна криза в 30-х роках XX ст. у США призвели до радикальних змін у традиційному розподілі сімейних і батьківських ролей. Працювати йшов той, хто міг отримати роботу, щоб забезпечити сім'ю. Після Другої світової війни у країні почався «бебі-бум» – демографічний вибух, що супроводжувався розвитком мережі психологічних і соціальних служб, медичних центрів тощо. Аналогічний період у Великій Британії Дж. Ньюсан та Е. Ньюсан назвали перепадом «індивідуалізму і мораллю забав». Характерними ознаками цього періоду були спрямованість батьків на сім'ю як своєрідний психологічний захист, втеча від соціальної дійсності та зростання впевненості, наполегливості, відповідальності у своїй поведінці. Ці особливості (у «виборі» та «споживанні») відображені в багатьох рекомендаціях та порадах щодо батьківського піклування (зменшення авторитарності у поводженні з дітьми, відході від традиційних, догматичних приписів, вироблення навичок толерантності і гнучкості в спілкуванні та ін.). Отримання дорослими задоволення від виконання своїх прямих батьківських обов'язків стало пріоритетом у дитячо-батьківських стосунках [15, с. 229].

У 1946 р. з'явилися книги для батьків відомого американського психотерапевта і лікаря Б. Спока з такими заголовками: «Книга догляду за дітьми з позиції здорового глузду» та «Діти і догляд за ними: поради Доктора Спока», в яких надавалися практичні поради батькам з перинатальної медицини, годування дітей, вибору відповідного одягу, догляду за хворою дитиною тощо. Поява цих книг була значним внеском у розвиток методологічних засад, поєднанням медико-педагогічних підходів до просвітницької роботи серед батьків.

Пізніше, у 60 – 70-ті рр. XX ст., у США з'явилися школи з підготовки батьків до догляду та виховання дітей при церквах, костелах, монастирях, синагогах, центрах психології здоров'я, лікарнях, школах і навіть готелях. У зв'язку із значними змінами в американському суспільстві, сім'ї зросли потреби батьків в отриманні нової інформації та набутті умінь та навичок щодо підготовки дітей до майбутнього життя. Популярними стали два майже радикальні підходи, які стосувалися модифікації поведінки дітей, та модель спілкування Х. Джайнотта. Базу першого склали принципи експериментальної психології, оновлені методи виховання дітей шляхом заохочень і покарань [10, с. 56]. Виховання з позицій біхевіорального підходу (А. Бандура, Х. Джайнотт та ін.) передбачало

обізнаність батьків та адекватне сприймання ними дитячих почуттів, навчання методів спілкування та вирішення проблем у батьківсько-дитячих взаєминах.

Із 80-х рр. XX ст. у США бере початок так звана ера «нового батьківства», яка пов'язана зі зміною гендерних ролей, підвищеною суспільною активністю жінок. Професійна діяльність як основний чинник досягнення статусу повноцінного члена суспільства призвела до активності жінок, зайнятих у виробництві і менеджменті, появи «бізнесвумен» і та ін. (М. Борнштейн) [6, с. 342]. Це зумовило проблему залучення батьків до домашньо-сімейної сфери та виховання дітей.

Кінець XX – початок XXI ст. у Великій Британії та США знаменується значними змінами у соціальній та сімейній державній політиці, що актуалізує проблему батьківських ролей. Дослідження британськими вченими гендерної соціалізації дітей і молоді свідчать про існування подвійних стандартів у вихованні на різних рівнях британського суспільства: від мікро- до макрорівня.

Сьогодні підготовка молоді до батьківства ґрунтується на принципі «мультикультуральності» та передбачає забезпечення гнучкості освітньої системи, розширення приватного особистого простору обох статей, міграційні процеси, перерозподіл гендерних ролей тощо. В обох країнах значного поширення набуває громадський молодіжний рух, спрямований на активізацію участі молодих чоловіків у виконанні батьківських обов'язків, надання дружині фізичної, моральної та матеріальної підтримки у період вагітності, пологів і появи дитини. Звичним явищем стала декретна оплачувана відпустка чоловіків з догляду за дітьми, надання переваги сімейним цінностям порівняно з кар'єрними, вибір роботи і розпорядку робочого дня, зручних для потреб сім'ї, зменшення службових відряджень тощо. Все частіше чоловіки стали відмовлятися від понаднормованої праці з метою проведення вільного часу з дітьми. Батьки залишаються доглядати за хворими дітьми, разом з вагітними дружинами відвідують лікаря, присвячують свій вільний час вихованню дітей, виконуючи емоційно-опікувальні функції. Поява такого типу батьківства отримала назву ери «одомашнення», що стало основоположним у побудові навчальних курсів із батьківства.

Хоча сучасний етап батьківства характеризується ще переважаючим материнським впливом у сім'ї, проте все більш поширюються демократичні методи у батьківсько-дитячій взаємодії, взаємозамінність гендерних ролей у сімейно-побутовій сфері. У всі часи важливими обов'язками батьків вважалися моральне і релігійне виховання дітей, їх фінансове забезпечення, залишення їм спадщини і тощо. Проте кризові явища сьогодення, світова економічна криза, засилля інформаційних технологій, занепад моралі, криза духовності, неуспішність дітей у школі, зростання дитячої злочинності і раннього материнства тощо й інше зумовлюють радикальні погляди вчених щодо нагальності потреби у підготовці молоді до батьківства. Вимогою часу стали інформаційно-просвітницька діяльність для широкого загалу дорослого населення та підготовка учнівської молоді до набуття батьківських компетенцій.

Таким чином, собливісті становлення батьківства в історіографії Великої Британії і США визначаються соціально-економічною специфікою та етнокультурними відмінностями кожної з країн. Науковий підхід до проблеми батьківства бере свій початок із XVIII ст. у зв'язку із введенням у вжиток поняття «усвідомлений батьківський обов'язок», появою перших освітньо-медичних курсів з материнства, що супроводжувалося визнанням самоцінності дитинства, дитиноцентричності сім'ї і гуманізацією батьківсько-дитячих стосунків. Першість у створенні чітко структурованих програм з підготовки до батьківства належить США на основі філософії позитивізму та прагматизму Д. Дьюї, відкидання догматичного підходу у навчанні, пріоритетом предметоцентризму, спрямованістю на дитиноцентризм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Малиновский Б. Секс и вытеснение в обществе дикарей / Б. Малиновский; пер. с англ. Н. Микшиной. – М.: Изд. дом гос. ун-та «Высшей школы экономики», 2011. – 224 с.
2. Мид М. Культура и мир детства : избранные произведения / М. Мид. – М. : Наука, 1988. – 429 с.
3. Парсонс Т. Общетеоретические проблемы социологии / Т. Парсонс // Социология сегодня : проблемы и перспективы / под ред. Р. К. Мертона, Л. Брума, Л. С. Котрелла. – М., 1965. – С. 25–67.
4. Aries P. Centuries of childhood : a social history of family life / P. Aries ; R. Baldick (trans.). – New York : Knopf, 1962. – 448 p.
5. Bandura A. Social learning theory / A. Bandura. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1977. – P. 120–136.
6. Bornstein M. H. Handbook of Parenting Vol. 4 / M. H. Bornstein. – Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, 2002. – 409 p.

7. Brooman J. Era of the Second World War / J. Brooman. – Essex: Longman Publishing Group, 2005. – 128 p.
8. Children and youth in America. Vol. 1 / L. Bremner (ed.). – Cambridge: Harvard University Press, 1970. – 856 p.
9. DeMause L. The History of Childhood (The Master Work) / L. DeMause. – [S. l.]: Jason Aronson, 1995. – 462 p.
10. Ginott H. Between parent and child / H. Ginott; Rev. ed. by A. Ginott & H. W. Goddard. – New York: Three Rivers Press, 2003. – 231 p.
11. Goodich M. Bartholomaeus Anglicus on child-rearing / M. Goodich // *History of Childhood Quarterly: The Journal of Psychohistory*. – 1975. – Vol. 3. – P. 75–84.
12. Harris A. The rationalization of infancy / A. Harris // *Critical Theories of Psychological Development* / J. Broughton (ed.). – New York: Plenum Press, 1987. – 344 p.
13. Hiner R. Adolescence in eighteenth-century America / R. Hiner // *History of Childhood Quarterly: The Journal of Psychohistory*, 1975. – Vol. 3. – P. 253–280.
14. Hoyles M. Childhood in historical perspective / M. Hoyles // *Changing Childhood* / Martin Hoyles (ed.). – London: Writers and Readers Publishing Cooperative, 1979. – P. 16–29.
15. Newson J. Cultural aspects of child-rearing in the English-speaking world / J. Newson, E. Newson // *The Integration of the Child into a Social World* / M. Richards (ed.). – London, 1974. – 328 p.
16. Pollock L. A. Forgotten children: Parent-child relations from 1500–1900 / Linda A. Pollock. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1983. – X1, 334 p.
17. Robertson J. A. Baby in the Family / J. Robertson. – London: Penguin Books, 1982. – 127 p.
18. Stone L. The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800 / L. Stone. – London: Weidenfeld and Nicolson, 1977. – P. 293.
19. The child as beginning and end: fifteenth- and sixteenth-century English childhood // *The History of Childhood* / ed. by Lloyd DeMause. – London: Souvenir Press, 1962. – P. 229–258.